

CULTUUR IMPULS ISV

DE EERSTE RESULTATEN

Inhoud

1	Inleiding	5
2	Bestandsopname	7
3	Doelen en uitvoeringspraktijk	11
4	Voorbeelden	15
4.1	<i>Gebiedsontwikkeling</i>	15
4.1.1	Belvédère Maastricht	15
4.1.2	Z7 Apeldoorn	17
4.1.3	Vestingwerken Den Bosch	18
4.1.4	Groeibriljant Oud-IJsselmonde	19
4.2	<i>Creatieve economie</i>	20
4.2.1	Parels Rijgen Zaanstad	20
4.2.2	Via Breda	23
4.2.3	Cultuurhistorisch onderzoek Amersfoort	24
4.2.4	Schelphoek Alkmaar	25
4.3	<i>Identiteit</i>	26
4.3.1	Q4 Venlo	26
4.3.2	Cultureel en havenkwartier Gouda	27
4.3.3	Lessepsbuurt Utrecht	30
4.3.4	Robijnhof Utrecht	30
4.4	<i>Samenleving</i>	32
4.4.1	Patronaat Heerlen	32
4.4.2	OptrekTransvaal Den Haag	33
4.4.3	Pius X kerk Den Haag	34
4.4.4	Poptahof Delft	35

1 Inleiding

Omdat stedelijke vernieuwing naast een fysiekrumtelijke en sociaaleconomische opgave in potentie ook een culturele opgave is, hebben de Ministeries van OCW en VROM voor de tweede tranche van het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing veertig miljoen euro geormerkt om cultuur(historie) een wezenlijk onderdeel van de planontwikkeling en – uitvoering in stedelijke vernieuwing te laten zijn. Deze zogenoemde Cultuurimpuls ISV is inmiddels zo'n drie jaar in werking.

Met de Cultuurimpuls ISV wordt een bijzondere aansluiting gezocht tussen enerzijds het gedachtegoed van de Nota Belvedere en het Actieprogramma Ruimte en Cultuur en anderzijds de stedelijke vernieuwingspraktijk. Gemeenten, zowel directe als indirecte in de terminologie van ISV, zijn in grote mate vrij hoe zij de middelen van de Cultuurimpuls ISV inzetten. Dit heeft, zo blijkt uit een eerste ronde langs gemeenten die werken met de Cultuurimpuls ISV, geleid tot een verrassende en veelzijdige uitvoeringspraktijk.

Om een scherper beeld van deze uitvoeringspraktijk te krijgen, kennisuitwisseling te bevorderen en inspiratie te bieden aan gemeenten, provincies en culturele instellingen die allemaal op hun manier bezig zijn met het integreren van cultuur(historie) in de stedelijke vernieuwing, hebben het ministerie van OCW en het Projectbureau Belvedere in 2007 twee bijeenkomsten/excursies over de uitvoeringspraktijk van de Cultuurimpuls ISV georganiseerd en, hierop volgend, de verkenning naar de uitvoeringspraktijk nog iets verbreed.

Leeswijzer

In deze publicatie wordt verslag gedaan van deze verkenning van de uitvoeringspraktijk. Er wordt, als ware, een eerste bestandsopname gemaakt.

Geopend wordt met de belangrijkste conclusies. Conclusies die gelezen kunnen worden als de succes- en faalfactoren na zo'n drie jaar werken met de Cultuurimpuls ISV (hoofdstuk 2).

Vervolgens wordt nader stilgestaan bij de doelstelling van de Cultuurimpuls ISV – ofwel: wat beoogt het rijk met het instrument? – en de wijze waarop de Cultuurimpuls ISV vervolgens door gemeenten in praktijk wordt gebracht. De quick scan van de uitvoeringspraktijk laat een gevarieerde praktijk zien, maar nadere analyse van deze praktijk toont ook dat

gemeenten vaak de Cultuurimpuls ISV verbinden met vier opgaven in de stedelijke vernieuwing. Wanneer de praktijkvoorbeelden iets veralgemeniseerd worden, blijkt de Cultuurimpuls ISV niet zelden ingezet te worden bij respectievelijk het versterken van de identiteit van een gebied, de sociaaleconomische structuurversterking van wijken en zijn bewoners, het stimuleren van creatieve economie en/of cultuur als aanjager voor gebiedsontwikkeling (hoofdstuk 3).

Podium Mozalek, Amsterdam

Tenslotte wordt deze uitvoeringspraktijk aan de hand van enkele voorbeeldprojecten geïllustreerd (hoofdstuk 4). In deze illustraties is geput uit de projecten die gepresenteerd zijn tijdens de twee bijeenkomsten en excursies over de Cultuurimpuls ISV. Daarnaast zijn, om de gevarieerde uitvoeringspraktijk nog meer recht te doen, nog enkele extra voorbeelden van de uitvoeringspraktijk aan deze publicatie toegevoegd.

2 Bestandsopname

Uit de vele projecten die mede dankzij een bijdrage vanuit de Cultuurimpuls ISV momenteel in uitvoering zijn, zijn in het kader van deze verkenning naar de uitvoeringspraktijk in eerste instantie acht voorbeeldstellende projecten geselecteerd. Projecten die, veelal met vallen en opstaan, bewijzen dat cultuur een meerwaarde oplevert in de transformatie en nieuwe profilering van bestaande gebieden, maar ook een bijdrage blijken te spelen in het bewust worden van en bepalen van juiste keuzes in transformatieprocessen zelf.

Om deze min of meer 'succesverhalen' te spiegelen en hier en daar ook te nuanceren of te relativiseren, zijn in het kader van de verkenning naar de uitvoeringspraktijk nog eens acht andere praktijksituaties belicht.

Zo zijn zestien praktijksituaties verkend, met elkaar vergeleken en, samen met betrokkenen en geïnteresseerden, tegen het licht gehouden. Met als resultaat een eerste bestandsopname van hoe het werken met de Cultuurimpuls ISV er momenteel voorstaat.

Bekend en gewaardeerd in kleine kring

De Cultuurimpuls ISV wordt positief gewaardeerd, omdat het de mogelijkheid biedt om stedelijke vernieuwing te verbreden tot een culturele opgave. Tegelijkertijd moet worden onderkend dat de bekendheid van de Cultuurimpuls ISV nog beperkt is en, gezien de meerwaarde die het heeft op de stedelijke vernieuwing, te laag.

Cultuurinclusieve aanpak

De meerwaarde van de Cultuurimpuls ligt vooral in het verbinden van cultuur aan integrale stedelijke vernieuwingsopgaven. De Cultuurimpuls ISV katalyseert als het ware een cultuurinclusieve aanpak.

De Cultuurimpuls ISV wordt voornamelijk ingezet in integrale stedelijke vernieuwingsprojecten. Hiermee gaan de Cultuurimpulsmiddelen op in een groter geheel, maar wordt hierbinnen over het algemeen gezorgd voor een duidelijke bestemming en dus duiding van de middelen. Soms betekent dit dat de Cultuurimpuls ISV benut wordt voor het voeren van aanvullende onderzoeken, bijvoorbeeld naar de oorspronkelijke stedenbouwkundige opzet van een buurt. In andere gevallen betekent het dat de Cultuurimpuls ISV benut wordt voor

het overdragen van kennis in de vorm van een bijzondere publicatie. Maar het merendeel van de Cultuurimpulsmiddelen wordt, in het kader van een integrale aanpak, besteed aan de uitvoering. Variërend van de bouw van een museale woning, het realiseren van een centrale schotel en het organiseren van evenementen tot het ontwikkelen van een culturele voorziening.

Culturele multiplier

Bij verschillende gemeenten is de Cultuurimpuls ISV de aanzet geweest om binnen stedelijke vernieuwingsprojecten meer aandacht én (ISV-)middelen uit en aan te trekken voor extra culturele bestemmingen. Door de Cultuurimpuls ISV – inhoudelijk, procesmatig en financieel – onderdeel te laten uitmaken van een integrale aanpak, is sprake van een culturele multiplier. In sommige gemeenten is een drie- tot vijfvoud van het oorspronkelijk toegekende Cultuurimpulsbudget aan cultuur(historische) projecten besteed.

Het Cultuurimpulsbudget wordt door gemeenten op verschillende wijzen verdeeld. In de meeste gevallen (en tevens met het meeste succes) is het Cultuurimpulsbudget onderdeel gebleven van de brede doeluitkering, waarbij cultuur als criterium is toegevoegd om voor ISV-middelen in aanmerking te komen. Daar waar lokale overheden cultuur(historie) niet integreren met de integrale stedelijke vernieuwingsaanpak, wordt het Cultuurimpulsbudget uit de brede doeluitkering getild en voor sectorale projecten, veelal de 'klassieke' monumentenzorg, aangewend.

Interne en externe positieversterking

De Cultuurimpuls ISV en de algemene bredere aandacht voor cultuur(historie) in het kader van ruimtelijke ontwikkeling en stedelijke vernieuwing leiden tot tal van nieuwe samenwerkingsverbanden. Binnen lokale overheden gaat cultuur succesvolle en naar het laat aanzien ook duurzame verbindingen aan met de economische, ruimtelijke en maatschappelijke sector. Daar waar dit minder of niet het geval is, ontbreekt vaak ook de politieke druk en blijft de impact van de Cultuurimpuls ISV beperkt tot de sector zelf.

De culturele sector slaat de vleugels ook naar buiten uit. Tijdelijke, maar soms ook meer duurzame allianties worden aangegaan met woningbouwcorporaties, ondernemers en onderwijsinstellingen.

Binnen één dienst

Wanneer culturele en cultuurhistorische afdelingen samen met andere ruimtelijke afdelingen binnen één ambtelijke dienst gegroepeerd zijn, bevordert dit de samenwerking.

In gemeenten waar culturele, ruimtelijke en/of maatschappelijke sectoren binnen separate diensten opereren, komt de interdisciplinaire samenwerking (en hiermee de slagkracht van de culturele sector en de effectiviteit van de Cultuurimpuls ISV) niet of een stuk moeilijker van de grond. In enkele gemeenten wordt weliswaar vanuit verschillende diensten geopereerd, maar wordt de interne samenwerking – met een belangrijke rol voor cultuur – gemobiliseerd via integrale projecten. Cultuur blijkt in dat geval nog wel eens de verbindende factoren tussen sectoren te zijn.

Richting vroegnaoorlogse stad

Uit de verkenning blijkt dat gemeenten – na vooral jarenlang ervaring opgedaan te hebben in historische binnensteden – nu ook in vroegnaoorlogse wijken culturele en cultuurhistorische projecten entameren. De (re)allocatie van culturele middelen in de vroegnaoorlogse wijken staat, voor zover dit uit onderhavige verkenning blijkt, nog in de kinderschoenen.

Hoe eerder, des te beter

Hoe eerder de Cultuurimpuls ISV betrokken wordt bij een ruimtelijk of stedelijk vernieuwingsproject, des te groter de invloed op de planvorming. Tegelijkertijd moet hier ook een kanttekening worden gemaakt. Immers, soms wordt de Cultuurimpuls ISV benut als branding, als aanjager, als markeerder of als tijdelijke bestemming. Of dit in navolgende projecten (die meer een structureel karakter hebben) ook zijn doorwerking heeft, is moeilijk te zeggen. De verwachting is dat met een cultureel opgeladen plek (ook als dit tijdelijk is) in ieder geval de toon is gezet, zo geven verschillende betrokkenen aan. Het is vervolgens een kwestie van tijd of duidelijk wordt dat cultuur inderdaad een waardecreator is.

Onorthodoxe aanpak

De Cultuurimpuls ISV leidt, zo geven verschillende praktijksituaties aan, niet zelden tot een onorthodoxe aanpak. Zie hier de verrassende – en misschien ook wel randvoorwaardelijke – impact van cultuur op zowel de inhoud als de procesgang in de stedelijke vernieuwing. Zo fungeert de Gemeente Zaanstad min of meer als culturele makelaar, door eerst gebruikers te vinden die zich willen profileren in industrieel erfgoed en hier vervolgens de 'passende' panden bij te zoeken. Of de Gemeente Heerlen die, vanuit een kwetsbare marktpositie van de wijk, panden opkoopt en deze onder bepaalde voorwaarden verhuurt aan creatieve ondernemers om zo een cultuurcorridor te laden. Een aanpak die min of meer ook gevolgd wordt door de Gemeente Venlo in het project Q4.

Flexibiliteit

Project- en gebiedsontwikkeling vragen om een duidelijke procesgang, maar de ervaring leert dat het alert reageren op veranderende inzichten, posities en marktsituaties de beste garantie is voor kwaliteit en voortgang. Ofwel: het belang van flexibiliteit kan niet hoog genoeg worden ingeschat, zo geven vele betrokkenen bij complexe stedelijke vernieuwingsprojecten aan. De Cultuurimpuls ISV draagt in belangrijke mate bij tot het flexibiliseren van ruimtelijke (besluitvormings)processen. Illustraties hiervan zijn Via Breda (van broedplaats naar bedrijvigheid) en Maastricht waar de culturele ambities vereist hebben dat tijdelijkheid als strategie wordt ingezet. Een strategie die steeds meer navolging krijgt in gemeenten, met name op locaties die in een lang proces van transformatie zitten en waar nog geen duidelijke branding aanwezig is.

Behoeft aan continuïteit

Vanuit de deelnemende gemeenten wordt bepleit om de Cultuurimpuls ISV te continueren zodat de beoogde integrale inbreng van cultuur in stedelijke vernieuwing nog een tweede beleidsperiode kan wortelen. Hiervoor is meer dan vier jaar nodig, aldus de betrokkenen.

Bij continuering van de Cultuurimpuls ISV past wel, zo stellen deze betrokkenen eveneens vast, het stellen van twee randvoorwaarden.

Ten eerste is de kennisuitwisseling rondom de praktijk van de Cultuurimpuls ISV – en hiermee erkenning van de meerwaarde van cultuur in de stedelijke vernieuwing – nog te beperkt. De excursies, en discussies waarvan in deze publicatie verslag wordt gedaan, zijn een goede aanzet, maar vragen om een meer structurele kennisuitwisseling. Bij voorkeur voor én door gemeenten zelf.

Ten tweede zouden, op basis van de eerste resultaten die inmiddels zijn behaald, aanvullende randvoorwaarden gesteld kunnen worden aan de integrale inbedding van de Cultuurimpuls ISV. Dit vanuit de bevinding dat met een integrale aanpak de meest kansrijke, effectieve, zichtbare en duurzame invloed van cultuur op de stedelijke vernieuwing wordt bereikt.

3 Doelen en uitvoeringspraktijk

Doel: culturele kwaliteit

Als extra prestatieveld is in het beleidskader van het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing-II de zogenoemde *Cultuurimpuls ISV* opgenomen. Met deze Cultuurimpuls ISV werd beoogd: 'de kwaliteit van de leefomgeving te verbeteren, door het integraal benutten en borgen van culturele kwaliteiten in de praktijk van stedelijke vernieuwing'.

Praktijk: fysieke, economische en/of sociale interpretatie

Nadere verkenning van de uitvoeringspraktijk leert dat aan deze doelomschrijving (en een budget van veertig miljoen euro voor vier jaar) een uiteenlopende invulling is gegeven. Soms is het begrip 'culturele kwaliteit' – de kern van voornoemde doelomschrijving – vooral fysiek vertaald naar bijvoorbeeld cultuurhistorisch erfgoed, voorzieningen als podia en ateliers, openbare ruimte en/of naar de inzet van ontwerpqualiteiten als architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur. Soms is het begrip 'culturele kwaliteit' vooral sociaal vertaald en is de Cultuurimpuls ISV ingezet om identiteit te geven aan een bepaalde locatie, extra en bijzondere invulling te geven aan participatie en/of activiteiten te organiseren. Soms is het begrip 'culturele kwaliteit' vooral economisch vertaald en benut voor het creëren van broedplaatsen of het stimuleren van (creatieve) economie. Maar nog vaker zien wij een combinatie van fysieke, sociale en economische toepassingen in de praktijk.

Praktijk: traditie, impuls of nog niet op gang

Een ronde langs zogenoemde directe-ISV-gemeenten en indirecte ISV-gemeenten toont, zoals gezegd, na zo'n drie jaar een gevarieerde uitvoeringspraktijk. Drie situaties vallen in het bijzonder op. Veelal blijkt sprake te zijn van een uitvoeringspraktijk die al, los van de Cultuurimpuls ISV en vaak al jaren eerder, is ingezet. Soms blijkt sprake te zijn van een uitvoeringspraktijk die met de introductie van de Cultuurimpuls ISV een versnelling in gang heeft gezet. En hier en daar is sprake van een praktijk die vooral nog op papier bestaat.

Praktijk: vier centrale thema's

In een poging om de gevarieerde uitvoeringspraktijken te rangschikken en praktijksituaties met elkaar te vergelijken, blijken de projecten met een bijdrage vanuit de Cultuurimpuls ISV te typeren te zijn aan de hand van vier thema's:

11

Cultuurimpuls ISV: de eerste resultaten

10

Cultuurimpuls ISV: de eerste resultaten

- Cultuurimpuls en identiteit;
- Cultuurimpuls en samenleving;
- Cultuurimpuls en creatieve economie;
- Cultuurimpuls en gebiedsontwikkeling.

Cultuurimpuls en identiteit

Nederland telt zo'n 60.000 rijksmonumenten en zo'n kleine 40.000 gemeentelijke monumenten. Deze monumenten geven, direct en indirect, identiteit aan locaties. Onderzoek wijst uit dat dit zich ook financieel doorvertaalt: monumenten zijn waardevermeerderaars voor de omgeving, zoals dit ook het geval is voor pleinen en parken.

Kijken wij naar de aanwezigheid van monumenten, pleinen en parken in de gebieden waar zich de stedelijke vernieuwing concentreert, dan zijn twee algemene conclusies te trekken. In het merendeel van de gebieden waar zich de stedelijke vernieuwing voltrekt staan geen of nauwelijks monumenten, terwijl in een klein aantal gebieden juist veel monumenten aanwezig zijn. In deze stedelijke vernieuwingsgebieden zijn meer parken en pleinen te vinden, maar de kwaliteit hiervan laat juist te wensen over.

Deze korte bestandsopname maakt duidelijk dat monumenten en waardevolle pleinen en parken maar een klein onderdeel uitmaken van de strategie tot identiteitsversterking in stedelijke vernieuwingsgebieden. Hierdoor ligt dan ook de nadruk bij het ontwikkelen van 'nieuwe' monumenten, de herwaardering voor het industrieel erfgoed en (kunst in) de openbare ruimte.

In deze publicatie passeren enkele voorbeelden de revue van gemeenten die, mede met behulp van de Cultuurimpuls ISV, investeren in de identiteitsversterking van (stedelijke vernieuwings)wijken en gebieden in de stad:

- Q4 Venlo;
- Cultureel en havenkwartier Gouda;
- Lessepsbuurt Utrecht; en
- Robijnhof Utrecht.

Cultuurimpuls en samenleving

Stedelijke vernieuwing vindt per definitie plaats in bestaand stedelijk gebied. Ofwel in gebieden waar bewoners, ondernemers en andere betrokkenen direct of indirect zèlf onderwerp van verandering zijn. Soms komt dit tot uitdrukking door functiewijziging van gebouwen. Soms door het proces van stedelijke vernieuwing zelf als cultureel verschijnsel te belichten met de bewoner als verbindende schakel tussen toen, nu en de toekomst.

In deze publicatie komen enkele voorbeelden ter sprake van gemeenten die, mede met behulp van de Cultuurimpuls ISV, investeren in de sociaaleconomische structuurversterking van (stedelijke vernieuwings)wijken en hun bewoners:

- Patronaat Heerlen;
- OptrekTransvaal Den Haag;
- Pius X Kerk Den Haag; en
- Poptahof Delft.

Cultuurimpuls en creatieve economie

In 2002 verscheen Richard Florida's *The Rise of the Creative Class*. Met deze bestseller is in ons land een nieuw elan aan de stedelijke vernieuwing gegeven. Vrijwel elke gemeente omarmt inmiddels de nieuwe sociale klasse van wetenschappers, ingenieurs, innovatieve ondernemers, architecten, ontwerpers, schrijvers, musici en kunstenaars. Een klasse van vrij bewegende individuen die het vermogen hebben nieuwe ideeën te genereren en te implementeren en een impact op gebieden achter te laten. Sommige gemeenten hebben hiervoor, met succes, een zogenoemd broedplaatsenbeleid in de steigers gezet.

Maar, zo onderkent Florida en velen inmiddels met hem, willen stedelijke economieën werkelijk floreren dan zal nadrukkelijk ook de aandacht moeten uitgaan naar de midden- en lagere inkomensgroepen in de samenleving. En zo verbreedt zich zo langzamerhand in vele gemeente de aandacht van broedplaatsenbeleid naar een integraal sociaaleconomisch offensief, uiteenlopend van scholing en placemaking tot productvernieuwing. Een offensief waar tijdelijkheid steeds vaker als strategie wordt ingezet.

Kijken wij naar de uitvoeringspraktijk van de Cultuurimpuls ISV dan menen wij beide trends terug te zien. Wij zien dat vele gemeenten bijzondere aandacht laten uitgaan naar de herwaardering van, zogenaamd in onbruik rakend industrieel vastgoed. Tegelijkertijd zien wij de aandacht uitgaan naar de programmering binnen dit vastgoed, ofwel het zoeken van passende activiteiten en partijen die kunnen zorgen dat de creatieve economie begint en blijft draaien.

Ook worden in deze publicatie passeren voorbeelden besproken van gemeenten die, mede met behulp van de Cultuurimpuls ISV, investeren in de creatieve economie van (stedelijke vernieuwing):

- Parels Rijgen Zaanstad;
- Via Breda;
- Cultuurhistorisch onderzoek Amersfoort; en
- Schelphoek Alkmaar.

Cultuurimpuls en gebiedsontwikkeling

Gebiedsontwikkeling is de fysieke en functionele transformatie van een gebied dat – gegeven het schaalniveau, de lange doorlooptijd en de ambitie om binnen het desbetreffende gebied (ruimtelijke, sociale, economische en culturele) opgaven in samenhang en samenwerking te realiseren – plaatsvindt in een (door de tijd veranderend) krachtenveld. Hierbinnen zijn partijen met uiteenlopende belangen, posities, rollen, verantwoordelijkheden en risico's te traceren. Gebiedsontwikkeling is dan ook een proces van lange adem,

waarbij de aanzet ertoe vaak toonaangevend is voor het vervolg. Vele gebiedsontwikkelaars stellen zich dan ook de vraag 'hoe te beginnen?'.

Culturele activiteiten en culturele programmering van gebouwen worden, in navolging van succesvolle voorbeelden uit binnen- en buitenland, gezien als aantrekkelijke gangmakers. Het zet gebieden op de kaart, het zorgt voor verrassingen, het is – zo veronderstelt men – veelal betaalbaar. Het is vrijwel per definitie tijdelijk en culturele activiteiten gedijen veelal goed in een omgeving die zichtbaar in transitie is. Zo lijken cultuur en stedelijke vernieuwing, zeker daar waar dit stedelijke vernieuwing op een groot schaalniveau betreft (i.c. gebiedsontwikkeling) een perfecte combinatie.

Vervolgens komen hier enkele voorbeelden aan bod van gemeenten die, mede met behulp van de Cultuurimpuls ISV, een stimulans geven aan gebiedsontwikkeling:

- Belvédère Maastricht;
- Z7 Apeldoorn;
- Vestingwerken Den Bosch; en
- Visie Oud IJsselmonde 2016 Rotterdam.

4 Voorbeelden

4.1 Gebiedsontwikkeling

4.1.1 Belvédère Maastricht

In Maastricht is de Cultuurimpuls ISV bij twee projecten ingezet. Ten eerste is het benut om een bijdrage te leveren aan de realisatie van de dépendance van het NAI in het centrum van de stad. Ten tweede, en daar wordt in deze publicatie verder bij stilgestaan, is de Cultuurimpuls ISV aangewend om binnen de gebiedsontwikkeling van Belvédère de culturele dimensie te versterken. Paul Lambrechts van de gemeente Maastricht is tijdens een van de twee bijeenkomsten over de Cultuurimpuls ISV ingegaan op de veranderende denkbeelden over de strategische inzet van cultuur en de rollen van verschillende partijen.

Belvédèregebied, Maastricht

Het gebied Belvédère is zo'n 280 hectare groot. Het gebied is weliswaar centraal gelegen, naast het historisch stadscentrum en tegen het buitengebied, maar heeft desondanks een geïsoleerde ligging. Dit komt vooral door de onoverzichtelijke infrastructuur die de stad en het buitengebied van elkaar scheidt. Het gebied bestaat uit een palet van woningbouw (prioriteitswijk Boschpoort), in onbruik geraakte industriële

gebouwen, bedrijventerrein, groen en water, bijzondere hoogteverschillen en verschillende cultuur(historische) elementen als forten en 't bassin. De komende jaren krijgt het gebied een ander aanzicht door toevoeging van *woningen*, kantoren, bedrijven en vrijetijdsvoorzieningen, verbetering van de bereikbaarheid en versterking van de structuren en historische elementen. Boschpoort, de enige woonwijk in het gebied en tegelijkertijd prioriteitswijk, krijgt met de nieuwe ontwikkelingen een krachtige impuls.

Het Masterplan Belvédère is in 2004 vastgesteld. Sinds de vaststelling hebben de drie partijen in het proces – de gemeente Maastricht, BPF Bouwinvest en ING Real Estate – veel

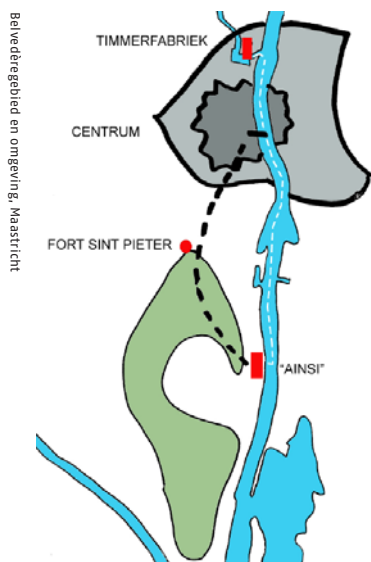
ervaring opgedaan met de juiste inzet van cultuur, waarbij de aanpak is verschoven van cultuurclustering naar gebiedsontwikkeling.

De gebiedsontwikkeling is met het deelproject 'Belvédère binnen de Singels' gestart met heldere uitgangspunten. Cultuur zou worden ingezet als beeldbepalend element (behoud en verbeterde zichtbaarheid van het aanwezige cultuurhistorische erfgoed) en als economische impuls (versterking van het cultuuraanbod, verbetering van het vestigingsklimaat voor bedrijven en waardeontwikkeling van het vastgoed). Er werden drie deelgebieden benoemd die als eerste in aanmerking kwamen voor ontwikkeling; het Sphinx terrein, Bellevue Zuid en Nuts (de voormalige terreinen van de Nutsbedrijven). Daarnaast zouden het kraakpand Landbouwbelang en omgeving en de Timmerfabriek worden aangepakt.

Het Masterplan ademde de sfeer uit van een top-downbenadering. In dit plan werden voornamelijk eindbeelden voor deelgebieden en panden gepresenteerd. Het Masterplan gaf echter weinig tot geen antwoord op de wijze hoe naar dit beoogde eindbeeld toegewerkt moest worden. Ofwel: een uitvoeringstrategie, met wellicht ook aandacht voor tijdelijke functies en veranderingen, ontbrak.

Deze benadering bleek al snel tot stagnatie te leiden. Immers, het idee om uit andere delen van de stad culturele voorzieningen te verplaatsen naar het Belvédèregebied stuitte binnen afzienbare tijd op verschillende praktische bezwaren. Waaronder het grote verschil tussen de lage huurprijzen voor de locaties waar de culturele instellingen zaten en de marktconforme huren die voor de nieuwe locaties in het Belvédèregebied gevraagd werden.

Wat volgde was een periode van antikraak, leegstand en verval van panden in het Belvédèregebied. Dit terwijl verschillende culturele instellingen juist om extra ruimte verlegen zaten en jonge, startende kunstenaars om goedkope, kleine ruimten vroegen.

Een paradoxale situatie die vroeg om een andere benadering. Niet in de laatste plaats omdat een buitenlandse ontwikkelaar zijn oog had laten vallen op het Belvédèregebied voor de bouw van een casinocomplex. Daarnaast kwamen – mede onder invloed van de publicaties van Richard Florida – creativiteit en cultuur in een ander daglicht te staan. Voorkomen moest worden, zo was het voortschrijdende inzicht in Maastricht, dat culturele instellingen pasmunt zouden worden voor entertainment en verblijfstoerisme. Maar hoe?

Het besef groeide dat een benadering op hoger schaalniveau nodig was om zowel de culturele als de ruimtelijke ambities te verenigen. Mede dankzij

gesprekken met Joop van den Ende, die met het idee kwam om een theater in het Belvédèregebied te ontwikkelen, ontstond het ontwikkelingsconcept van een theaterkwartier; het zogenoemde 'Quartier Bassin'. Kern van dit nieuwe concept is een gefaseerde ontwikkeling van het gebied langs een aantal duidelijke routes naar de binnenstad en het gebruik van enkele historische panden.

Door cultuur niet alleen vanuit het schaalniveau van panden en het Belvédèregebied, maar op het schaalniveau van de gehele stad te beschouwen, ontstond een grotere diversiteit aan programma's. Met als gevolg dat, letterlijk en figuurlijk, ruimte ontstond voor zowel beginnende kunstenaars als gearriveerde culturele instellingen. Noem het: het Maastricht van de culturele carrière.

Door op hoger schaalniveau te opereren, zijn nieuwe (culturele) initiatieven los- en meer locaties vrijgekomen. Dit heeft zonder enige twijfel tot flexibiliteit geleid bij zowel de stadsontwikkelaars als bij de culturele initiatiefnemers en instellingen.

Uit de strategie die zich gaandeweg ontwikkeld heeft, is een aantal belangrijke lessen te trekken:

1. De essentie van gebiedsontwikkeling is dat het een meerjarig transformatieproces is, waarbinnen ruimte is voor verandering, tijdelijkheid en experimenten.
2. Wanneer deze ruimte voor verandering, tijdelijkheid en experimenten gearticuleerd wordt, zullen onverwachte initiatieven zich aandienen. Koester deze initiatieven, maar geef als gemeente niet de regie uit handen.
3. Voorkom dat cultuur wordt ingezet om een tijdelijk probleem (zoals een leegstand pand) op te lossen.
4. Betrek de culturele sector zo breed en vroegtijdig mogelijk bij de gebiedsontwikkeling.
5. Door bestaande culturele instellingen te verplaatsen, komt ruimte vrij die eveneens om een nieuwe bestemming vraagt. Houd oog voor deze ketenreacties.

4.1.2 Z7 Apeldoorn

In het project Z7 wordt de herstructurering van de vroegnaoorlogse wijk Zevenhuizen gecombineerd met de nieuwbouw van de wijk Zuidbroek. Een bijzonder project, niet alleen vanwege deze gecombineerde aanpak, maar zeker ook omdat de coördinatie in handen ligt van kunstenaars.

Leidend thema achter de gecombineerde aanpak is dat van 'verdwijnen en verschijnen'. Via een expositie, een fotodocumentatie, diverse kunstprojecten en een actief participatieproces (interviews, zelf materiaal aandrigen, gesprekken, etc.) wordt aan bewoners zichtbaar en beleefbaar gemaakt hoe identiteit aan een grootschalige gebiedsontwikkeling kan worden gegeven en wat hun eigen bijdrage hieraan is.

Een van de meest in het oogspringende projecten is de tentoonstelling *Leven in Z7* in het

winkelcentrum Anklaar geweest. Met levensgrote portretten van wijkbewoners, verhalen en relictten uit het verleden van de wijk werden de positieve en negatieve kanten van het leven in de wijk getoond. Om het thema 'verdwijnen en verschijnen' te illustreren, werd iedere dag één portret vervangen door een nieuwe.

De poëma op de Vellerheuveel, kunstproject Z7 Apeldoorn

Een ander project in het kader van Z7 is *De Groene Wig*. De Groene Wig staat voor een park dat is ontworpen door landschapsarchitecten van de gemeente Apeldoorn in samenwerking met een kunstenaar die ook een deel van het park geheel naar eigen inzicht heeft mogen inrichten. Kenmerkend voor het park is de verweving van historische structuren in het landschap met eigentijdse onderdelen. Zoals water dat uit de wijk wordt gehaald en samenkomt in het kunstwerk *De groene as*.

4.1.3 Vestingwerken Den Bosch

Aanvankelijk was men van plan om de vestingwerken rondom de stad als een zelfstandig project te restaureren. Toen echter de financiering hiervoor niet rond kwam, is gezocht naar het verbreden van de opgave. Zo is uiteindelijk het herstel van de monumentale infrastructuur aanleiding geworden voor een integrale visie op het versterken van de cultuurhistorische betekenis, de verblijfskwaliteiten, de belevingswaarde, de stedelijke inrichting en de natuurwaarden. Hiervoor zijn coalities gelegd met onder meer Staatsbosbeheer en het Waterschap.

Met de versterking van de vestingwerken heeft Den Bosch er naast de Binnendieze en Sint Jan een belangrijke toeristische trekker bij gekregen.

Op de plek waar de vestingwerken en de drie aandachtswijken van Den Bosch elkaar raken, bevindt zich één van de deelprojecten. De bouw van een architectonisch bijzondere brug, het opknappen van de omgeving met oog voor cultuurhistorie en de aanleg van een podium aan de waterkant moeten dit punt een extra positie geven.

Vestingwerken, Den Bosch

4.1.4 Groeibriljant Oud-IJsselmonde

De ruimtelijk-historische analyse van Oud-IJsselmonde is onderlegger voor het project Groeibriljant Oud-IJsselmonde en voor de Visie Oud-IJsselmonde 2016 geweest. De kern van Oud-IJsselmonde, één van de weinige oude dorpskernen van Rotterdam, is door haar bijzondere maar ook bedreigde kwaliteiten aangewezen als groeibriljant. Het oorspronkelijke lintdorp langs de Maas is ingelijfd door Rotterdam, uitgebreid met de naoorlogse wijk Sagenveld en wordt gedomineerd door de Van Brienoordbrug en bijbehorend verkeersplein.

Het project Groeibriljant Oud-IJsselmonde gaat uit van herstel van het dorpsplein en de begrenzing van het plein door de bouw van publieksgerichte commerciële voorzieningen met karakteristieke gevels. Voor de materialisatie van het kerkplein (gebakken klinkers, historiserende lantaarnpalen en monumentale linden) zijn middelen uit de Cultuurimpuls ISV gereserveerd.

De Visie Oud-IJsselmonde 2016, die tevens is geënt op het ruimtelijk-historisch onderzoek, heeft vier speerpunten:

- 1 *Versterken dorps karakter:* karakteristieke, kleinschalige structuur van het dorp versterken door herinrichting van het kerkplein en directe omgeving (Groeibriljant Oud-IJsselmonde);
- 2 *Dorp aan de rivier:* herinrichting van de openbare ruimte langs de rivier met ruimte voor recreatieve ontwikkelingen;
- 3 *Naoorlogs dorp:* actief beheer, herstel oorspronkelijke hagenstructuur in wijk Sagenveld en renovatie van woningen; en
- 4 *Infrastructuur:* herprofilieren straten tot meer dorps karakter, aantrekkelijker wandelroutes en verbeteren oversteekbaarheid van de dijk

De visie wordt momenteel geïmplementeerd, waarbij de bureaus die tevens bij de visievorming betrokken waren een belangrijke rol hebben.

4.2 Creatieve economie

4.2.1 Parels Rijgen Zaanstad

De houding ten opzichte van het cultureel erfgoed in Zaanstad is de laatste jaren aanzienlijk veranderd, zo geeft wethouder Monumenten Ronald Ootjers van de gemeente Zaanstad tijdens een van de bijeenkomsten over de Cultuurimpuls ISV aan. De Zaanse historie met zijn groene houten woningen, windmolens en industriële panden is als het ware, bestuurlijk en ambtelijk, herontdekt en wordt op dit moment breed ingezet ter versterking van het toerisme, de economische ontwikkeling, het wonen en het algehele imago van de stad. Woningzoekenden, ondernemers en bezoekers weten dit te waarderen. Zaanstad is in trek, niet in de laatste plaats omdat in een bijzondere omgeving ook nog eens woningen en bedrijfsruimten te huur en te koop zijn die aanzienlijk voordeliger zijn dan in Amsterdam. Zonder enige twijfel is Zaanstad een uitermate aantrekkelijk alternatief aan het worden voor startende en doorstartende bedrijven in Amsterdam. Of, zo geeft Ootjers aan, voor bedrijven die een bijzondere omgeving zoeken. Het positioneren van Zaanstad als een ondernemende stad in een historische omgeving is inmiddels door het gehele Zaanse bestuur en ambtelijk apparaat geadopteerd. Illustratief hiervoor is dat de afdeling Economische Zaken het cultuurhistorische project Parels Rijgen in Zaanstad presenteert (zie over dit project verderop).

Erfgoed vanaf de Zaan

In 1989 is gestart met het Zaanoevoerproject, vertelt Gert van der Graaf, projectleider Zaanoevoerproject, tijdens een van de bijeenkomsten over de Cultuurimpuls ISV. Het project met het motto 'De Zaan moet worden teruggegeven aan de bevolking' is gericht op

het stimuleren van ontwikkelingen langs de Zaan, waarbij de uitvoering in handen is gelegd van private partijen. Belangrijk element in het project is het openbaar en toegankelijk maken van de Zaanoevoer. Beeldbepalende historische bebouwing wordt zoveel mogelijk behouden. Wanneer dit niet mogelijk blijkt, wordt bij nieuwbouw zoveel mogelijk aangesloten op de historische context. Zoals bijvoorbeeld het appartementencomplex Zaanwerf, winnaar van de architectuurprijs Médaille d'Architecture-Prix Delarue, dat qua architectuur verwijst naar de 19e eeuwse industriële panden die hier in vroeger tijden de Zaan sierden.

Lag het accent van het Zaanoevoerproject in de eerste fase vooral op de openbare ruimte, in de laatste jaren is dit verschoven naar het intensief benutten van het economisch potentieel van de Zaan als bijzondere vestigingslocatie voor creatieve bedrijvigheid. Met als resultaat dat het langs de Zaan inmiddels bruist van bedrijvigheid, zoals:

- **De Zaanse Schans:** ontstaan in de jaren zestig vanuit een particulier initiatief met als doel authentieke Zaanse panden te clusteren, open te stellen voor publiek en

Appartementencomplex Zaanwerf, Zaanstad

21

Cultuurimpuls ISV: de eerste resultaten

hiermee te behouden voor het nageslacht. Inmiddels trekt de Zaanse Schans zo'n 850.000 bezoekers per jaar en wordt het, wederom vanuit een particulier initiatief, uitgebreid.

- **ABerna:** een eigentijdse ontmoetingsplek onder het snelwegviaduct A8, dat bestaat uit een skatepark, een dorpsplein en winkels.
- **De chocoladefabriek van Verkade:** als onderdeel van het project Parels Rijgen ontwikkeld tot multifunctioneel bedrijfsgebouw met onder andere een sport-schouw, het hoofdkantoor van supermarktketen Jumbo en een chocoladewinkel als herinnering aan de oorspronkelijke functie.
- **Rijksmonument Zwaardemaker:** ontwikkeld tot appartementencomplex.
- **Fabriekspand Gedachtegoederen:** momenteel functionerend als culturele broedplaats.

Vanaf de Zaan geeft de oever een gevarieerd bebouwingsbeeld. Zonder schroom zijn grootschalige industriële panden van de cacaoverwerkende industrie geplaatst naast de 17^e eeuwse windmolens en de kleinschalige zaangroene houten woonhuisjes. "Rommelig" kun je zeggen. Of zoals de nieuwe eigenaar van een monumentaal pand over het naastliggende fabriekspand het verwoordde 'leuk dat contrast'.

Parels Rijgen

Werd de nabijheid van Amsterdam in het verleden nog wel eens gezien als nadelig voor Zaanstad, inmiddels profiteert en profileert de stad zich juist door zijn ligging nabij Amsterdam, zo bleek al uit het voorgaande. Voor vele (creatieve) ondernemers is Zaanstad immers – zo'n klein kwartiertje van Amsterdam gelegen en rijk bedeed met historische panden en een cultuurhistorische omgeving – een aantrekkelijk alternatief geworden. Zaanstad, groot geworden door bedrijvigheid, weet momenteel – gesterkt door de grote belangstelling voor creatieve industrie, historische context en het hergebruik van historische panden – uitstekend aan te sluiten bij de vraag van ondernemers (en woonconsumenten).

De gemeente Zaanstad kan hierbij als het ware worden getypeerd als culturele makelaar. De gemeente Zaanstad gaat namelijk actief op zoek naar ondernemers die een nieuwe en/of grotere bedrijfsruimte nodig hebben, verdiept zich per ondernemer in zijn/haar persoonlijke en bedrijfsmatige motieven en biedt op basis hiervan enkele panden aan. Door zich te verdiepen in de ondernemer, zo doet Paul van der Ham tijdens een van de bijeenkomsten over de Cultuurimpuls ISV uit de doeken, wordt duidelijk of men belangstelling heeft voor de huur en/of koop van een historisch pand en wat de bereidheid is tot investeren in hergebruik. Eerst weten wat de gebruiker beweegt, dan pas panden of het hergebruik van panden aandragen, zo benadrukt Van der Ham.

Kern van deze benadering is het opbouwen en onderhouden van een uitstekend netwerk (om dus zo snel mogelijk de vraag uit de markt te weten), zorgen dat men de persoonlijke en bedrijfsmatige aspiraties van een ondernemer kent en – last but not least – het grote aanbod van waardevolle, niet-monumentale panden.

De gemeente Zaanstad is terughoudend met het verlenen van een bestemmingsverandering bij dergelijke waardevolle, niet-monumentale panden. Op deze manier wordt de wijziging van bedrijfsbestemmingen in woonbestemmingen ontmoedigd en worden eigenaren gestimuleerd om een bijdrage aan de Zaanse economie te leveren. Mèt behoud van waardevolle panden.

De Cultuurimpuls ISV heeft de gemeente Zaanstad benut voor het opzetten van deze bijzondere acquisitiestrategie en het hierop aanpassen van de ambtelijke organisatie. Inmiddels werken diverse disciplines binnen het gemeentelijk apparaat goed samen ten faveure van de (her)ontwikkeling van historische panden en ensembles.

4.2.2 Via Breda

Een gebied nabij het station Breda, Via Breda genoemd, ondergaat de komende twee decennia een vergaande transformatie. Petra van Elst van de gemeente Breda schetst tijdens een van de bijeenkomsten over de Cultuurimpuls ISV de opgave, waarbij het gaat om twee woonwijken en een grootschalig, grotendeels in onbruik geraakt industrieel gebied.

Juist vanwege de lange planhorizon, gaat op dit moment veel aandacht uit naar de leefbaarheid en branding van Via Breda. Cultuur is hierbij een van de belangrijkste gangmakers.

De culturele visie voor Via Breda is gebaseerd op drie segmenten die gezamenlijk zorgen voor een bloeiend cultureel economisch klimaat: de cultuurmakers, de cultuurverspreiders en de cultuurconsumenten. Vooral de multi-medialiteit wordt gezien als grote kracht voor een snelle en krachtige ontwikkeling van de creatieve economie. Andere sterke punten zijn de bereikbaarheid (HSL), de aanwezigheid van opleidingen (Avans, NHTV, KMA) en het nationaal museum voor grafische vormgeving, de aanwezigheid van zogenoemde experimentele beeldende kunst en de historische identiteit van de stad.

Kennisuitwisseling en samenwerking tussen broedplaatsen voor creativiteit en innovatie worden, al dan niet tijdelijk, gefaciliteerd in leegstaande industriële gebouwen.

De gemeente Breda is actief bezig met het stimuleren van creatief ondernemerschap, kennisuitwisseling met bedrijfsleven, onderwijs en cultuurinstellingen en met de realisatie van de eerste praktijkvoorbeelden. Inmiddels zijn de nodige initiatieven zichtbaar, zoals: Electron, Podium Bloos, Picque dance factory, The Loads, Tiuri, Lode Havermans. In leegstaande industriële panden wordt ruimte geboden voor innovatie, experiment en broedplaatsen. Kunstenaars kunnen voor een laag tarief huren, in ruil voor het organiseren van concrete activiteiten in de stad.

Het voormalige fabriekspand Electron is reeds in 2003 door de gemeente Breda aangekocht met het oog op de toekomstige herontwikkeling van de Spoorzone en door de gemeente beschikbaar gesteld aan de cultuursector. Inmiddels is Electron getransformeerd tot presentatie-, werk- en ontmoetingsplek voor het Bredase beeldende kunstveld. Er is gezocht naar een mix van jonge kunstenaars en gevestigde organisaties. Zo biedt Electron een uitzonderlijke kans om jonge, net afgestudeerde kunstenaars ook na hun studie aan de stad te binden.

Het kunstcluster Podium Bloos, in 2005 geopend, is een podium voor dans, literatuur, toneel en muziek. Naast een bijzonder programma biedt PodiumBloos ruimte aan een werkplaats, met een multidisciplinaire presentatie- en repetitieruimte.

4.2.3 Cultuurhistorisch onderzoek Amersfoort

In Amersfoort is de Cultuurimpuls ISV benut voor een onderzoek naar de cultuurhistorische waarde van de vroegnaoorlogse wijken in de buitenste schil van de stad. Het onderzoek is in de periode 2005 – 2007 uitgevoerd door onderzoeksbureau STOA en opgenomen in het rapport 'Architectuur en Stedenbouw 1940 – 1965'. Het rapport biedt een overzicht van de waardevolle gebieden, complexen en attentiegebieden waarvoor extra zorgvuldigheid gewenst is bij de stedelijke vernieuwing. Het onderzoeksrapport vormt een belangrijke informatiebron en onderlegger voor het project Amersfoort Vernieuwt.

De begeleidingsgroep, samengesteld uit medewerkers van verschillende ruimtelijke diensten, levert kennis voor het project en zorgt tegelijkertijd voor draagvlak en kennisverspreiding binnen de betreffende dienst, waardoor vele personen aangehaakt en op de hoogte zijn.

Het onderzoek is inmiddels afgerond, enthousiast ontvangen door zowel gemeente als corporaties en vastgesteld in augustus 2007. De gemeente heeft opdracht gegeven voor een vervolgonderzoek waarin op objectniveau een waardebeoordeling wordt gedaan die uiteindelijk de basis zal vormen voor een lijst met potentiële monumenten uit de wederopbouwperiode. Daarnaast wordt nagedacht over manieren om bewoners te attenderen op de cultuurhistorische parels in de wijken.

4.2.4 Schelphoek Alkmaar

De Schelphoek is een vrijgekomen bedrijventerrein in Alkmaar, gelegen in de historische binnenstad en grenzend aan het Noordhollands kanaal en de Singelgracht. Van oorsprong was de Schelphoek hét havenkwartier van Alkmaar; een gemengd gebied met wonen en een diversiteit aan bedrijvigheid.

Het gebied dat momenteel in gebruik is als bedrijventerrein, komt vrij en wordt herontwikkeld tot havenkwartier annex woongebied. Door de herinstructie van stadsgrachten en een haven wordt de aansluiting met het centrum verbeterd en een bijzonder woonmilieu gecreëerd. De toekomstige recreantenhaven levert een bijdrage aan de toeristisch recreatieve stadsontwikkeling, zorgt voor levendigheid (mix van woon-werk functies, terrassen etc.) en versterkt de beeldvorming van Alkmaar als waterrijke stad.

Door kritiek op het oorspronkelijke ontwerp, veranderingen in de markt en de gemeentelijke eis een parkeergarage op te nemen, zijn de plannen, in samenspraak met bewoners en belangengroepen, aangepast. Zo wordt, in overleg met de Historische vereniging Alkmaar, de historische Boompootbrug in ere hersteld en zijn de originele contouren van de singel teruggebracht. De investeringen worden gedekt door de ontwikkelaar, de gemeente Alkmaar, de Provincie Noord-Holland en de Stichting Recreatie Toervaart. Voor dit project is de Cultuurimpuls ISV besteed aan een grootschalig archeologisch onderzoek dat de onderlegger is geweest van de nadere cultuurhistorische invulling.

4.3 Identiteit

4.3.1 Q4 Venlo

Projectleider van Q4, Paul de Gouw, geeft tijdens een van de bijeenkomsten over de Cultuurimpuls ISV een beeld van de ontwikkelingen en plannen in de wijk Q4 in Venlo. Deze wijk die lang geteisterd werd door drugsoverlast, is inmiddels een wijk aan het worden waar creatieve ondernemers zich willen vestigen. Q4 maakt onderdeel uit van de binnenstad in Venlo en is een van de 56 prioriteitswijken van het ministerie van VROM. De wijk ligt met de rug naar de Maas en de binnenstad en is bovendien slecht doorkruisbaar. Door herinrichting en door aansluiting te zoeken op ontwikkelingen elders in de binnenstad (Maaswaard, Maasboulevard) wordt Q4 weer aangehaakt op zijn omgeving. De herinrichtingsplannen voor het westelijk deel, met geknikte bebouwing aan de Maaskade en open straatjes de wijk in, verbinden de wijk met de Maas en het nieuwe waterfront.

Evenement Q4, Venlo

Het totale programma voorziet voor de periode 2006–2020 in onder meer de verwerving en sloop van 230 panden, de bouw van 500 nieuwe woningen, 4.500 m² voorzieningen en herinrichting van 80.000 m² openbare ruimte.

Onder het motto 'van broeinest naar broedplaats' gaat de gemeente Venlo de overlast te lijf en wordt voor een periode van 10 à 15 jaar een

intensief transformatieproces gevolgd. Door handhaving, aankoop van panden en door het actief aantrekken van creatievelingen en culturele instellingen probeert de gemeente de wijk weer op de rails te krijgen. Binnen het integraal veiligheidsprogramma Hector zijn drie aandachtsgebieden gebieden aangewezen waar extra toezicht gehouden wordt. En met succes; van de 60 panden met crimineel gebruik die de wijk in 2002 telde, resteren er nog 10. De gemeente koopt zelf actief slooppanden aan waarin tijdelijk creatieve ondernemers worden gehuisvest. Op basis van de leegstandwet worden de panden voor maximaal vijf jaar tegen verlaagde tarieven verhuurd. Drie ondernemers houden zich actief bezig met het aantrekken van creatieve industrie, waarbij men zich richt op twee doelgroepen: culturele ondernemers (maken en verkopen kunst) en creatieve ondernemers (werken voor opdrachtgevers en hebben personeel in dienst).

Inmiddels zijn ruim 30 broedplaatsen gerealiseerd. Een voorbeeld hiervan is Exota: een pand van de gemeente dat op initiatief van Tineke Verstegen is omgebouwd tot ontmoetingsplaats met atelier- en expositieruimten voor kunstenaars, bewoners, ondernemers en bezoekers.

De nieuwe identiteit van Q4 als culturele broedplaats wordt versterkt door het aantrekken van educatieve instellingen zoals Fontys Hogeschool en door samenwerkingsverbanden met kunst- en designopleidingen.

Door meer ruimte te bieden in bestemmingsplannen voor diversiteit aan woon/werkfuncties wordt de levendigheid versterkt. Van de nieuwe ondernemers wordt verwacht dat zij actief betrokken zijn bij de ontwikkeling van de wijk.

Nu het project enige tijd loopt zijn de eerste positieve geluiden te horen en wordt het project door steeds meer partijen geadopteerd. De rol van de gemeente als vastgoedmakelaar wordt langzamerhand overgedragen aan een woningbouwcorporatie. Aanvankelijk had de verwerving van vastgoed als doel om na een tijdelijk beheer van het pand, over te gaan tot sloop. Inmiddels wordt per bouwblok bekeken of sloop nodig is, afhankelijk van de wil van de eigenaar (druk van particulieren) en de kwaliteit van het pand.

4.3.2 Cultureel- en Havenkwartier Gouda

'Als het water gaat stromen, krijgt Gouda zijn ziel terug' is de slogan voor het project Cultureel- en Havenkwartier Gouda, vertelt Marjo van Loon tijdens een van de bijeenkomsten over de Cultuurimpuls ISV. Het project richt zich op het aantrekkelijker maken van de historische binnenstad voor bewoners en bezoekers, waarbij de beleving van de historie van de stad en de diversiteit aan activiteiten worden verbeterd. Gouda wil uitgroeien tot culturele en recreatieve hotspot. Het mobiliseren van een bijzondere binnenstad heeft, zo is het uitgangspunt, invloed op de identiteit van Gouda als geheel.

Cultuurpand Q4, Venlo

Sinds het project in 2004 is vastgesteld, zijn al diverse plannen uitgevoerd. Zo zijn de binnenplaatsen van museum en bibliotheek opnieuw ingericht (onder andere voor evenementen) en worden historische panden opgeknapt en voorzien van een publieke functie. Daarnaast is de gemeente Gouda actief in gesprek met culturele instellingen over de realisatie van een cultureel kwartier en wil

de gemeente het sluiscomplex weer openen om de stad beter toegankelijk te maken voor recreatievaart.

Het toekomstig cultureel kwartier, dat zich bevindt nabij de gerestaureerde Jeruzalemkapel, zorgt voor veel ophef. Voor de locatie naast de Jeruzalemkapel worden, in nauw overleg met culturele instellingen, nieuwbouwplannen gemaakt. De nieuwe huisvesting moet een belangrijke impuls vormen voor gezamenlijke activiteiten. Veel bewoners zijn echter tegen de nieuwbouw en willen de groene plek in de stad, waar oorspronkelijk een klooster stond, graag behouden. Daarnaast verschillen de meningen over de keuze voor moderne of historiserende architectuur.

Oude kaarten en de situering van het stadhuis met het gezicht naar de IJssel maken zichtbaar dat de IJssel van oorsprong de entree van de stad was. Inmiddels is deze entree afgesloten en komen veel bezoekers via de weinig aantrekkelijke stationsomgeving de stad binnen. Het project Cultureel- en Havenkwartier Gouda zet in op het weer bevaarbaar maken van de stad vanaf de IJssel, waardoor de

stad aangehaakt kan worden op een noord-zuidroute voor recreatievaart. Het is een nauwkeurig proces, in nauw overleg met bewoners en ondernemers. Sluizen moeten worden geopend, bruggen gerestaureerd of vernieuwd en kades toegankelijk gemaakt. Of de route ook met staande mast bevaarbaar wordt, is nog onderwerp van discussie.

Het project is ontstaan vanuit een burgerinitiatief en kenmerkt zich door een integrale aanpak. Dit maakt het project bijzonder ten opzichte van vergelijkbare projecten in andere

steden. Binnen het projectbureau werken meerdere disciplines actief samen. Daarnaast probeert men door het aangaan van bijzondere coalities het project breder onder de aandacht te krijgen en de financiële slagkracht te vergroten. Het totaalproject geeft de meerwaarde terwijl de verscheidenheid aan deelprojecten mogelijkheden biedt om organisaties en ondernemers aan te spreken op een voor hen interessant aspect wat zij vervolgens helpen uitdragen. Het project ontvangt inmiddels subsidie uit verschillende hoeken. Zo ontvangt het, als voorbeeldproject voor de watersector, subsidie van de Stichting Leven met Water. In een consortium werkt de gemeente samen met het Hoogheemraadschap van Rijnland, het Watergilde, Historische Vereniging Die Goude, Zuidhollands Bureau voor Toerisme, RACM, Ykema tuin- en landschapsarchitectuur, Netwerk Omgevingskwaliteit en de provincie Zuid-Holland. De samenwerking, vastgelegd in een samenwerkingscontract, heeft tot nu toe veel opgeleverd.

4.3.3 Lessepsbuurt Utrecht

De Lessepsbuurt gelegen in de Utrechtse wijk Zuilen is in 1913–1917 gebouwd volgens de tuindorpgedachte. Toen de woningen toe waren aan een renovatie hebben woningcorporatie Mitros en de gemeente Utrecht de handen ineen geslagen. De woningen worden zowel aan de binnen- als aan de buitenzijde grondig gerenoveerd. Tevens is cultuurhistorisch onderzoek gedaan naar de inrichting van de openbare ruimte met als doel het versterken van de eenheid in het oorspronkelijke tuindorp en het verbeteren van de relatie tussen de woningen en de buitenruimte. Met als startpunt de wens van de bewonerscommissie om meer uniforme erfafscheidingen te maken tussen trottoirs en voortuinen, wordt nu gewerkt aan een bij het tuindorpkarakter aansluitende herinrichting. De Cultuurimpuls ISV is benut voor de uitvoering van de uitkomsten van dit onderzoek.

Met de renovatie van de Lessepsbuurt is Zuilen, maar ook Utrecht, een architectonische parel rijker. Voor Mitros is dit een van de redenen geweest om ter gelegenheid van de Open Monumentendag in 2007 een publicatie over dit historische tuindorp uit te brengen.

4.3.4 Robijnhof Utrecht

De Robijnhof – een complex in de Utrechtse wijk Hoograven – is in 1958 ontworpen door stedenbouwkundige Van der Stad, tuinarchitect Bram Galjaard en architect Gerrit Rietveld. Het ontwerp is gebaseerd op de wijkgedachte. Door de jaren heen zijn zowel in de openbare ruimte als in de woningen belangrijke details van het oorspronkelijke ontwerp verdwenen. Momenteel wordt het complex Robijnhof door woningbouwcorporatie Bo-Ex en de gemeente Utrecht in ere hersteld.

Voor de renovatie van de 194 woningen is restauratiearchitect en oud-medewerker van Rietveld Bertus Mulder ingeschakeld. De oorspronkelijke detaillering en kleurgebruik worden zoveel mogelijk teruggebracht en tegelijkertijd worden de woningen aangepast aan de eisen van deze tijd. Door de aandacht te leggen op het Rietvelddesign wordt een nieuwe

doelgroep aangetrokken; jonge tweeverdieners die het toekomstige Rietveldmonument willen bewonen.

Reeds in de ISV1 periode is geïnvesteerd in een onderzoek naar de cultuurhistorische waarde en de toekomstige ontwikkelingsmogelijkheden van de buitenruimte. De Cultuurimpuls ISV is ingezet voor de herinrichting van de openbare ruimte en voor het uitbrengen van een publicatie over het project. Daarnaast is een deel van het budget toegekend aan het plaatsen van een centraal ontvangsysteem, waardoor individuele schotels van de balkons verwijderd konden worden en is geld gereserveerd voor de realisatie van een museale woning.

4.4 Samenleving

4.4.1 Patronaat Heerlen

Van oorsprong kent Heerlen een levendige cultuur met een groot zelforganiserend vermogen. Met het sluiten van de mijnen is Heerlen echter in een negatieve spiraal terecht gekomen en zijn wijken als Grasbroek, Musschemig en Schandelen (verder: GSM) vindplaatsen geworden van straatprostitutie, verslaafden, leegstand en voortdurende transacties in vastgoed.

In plaats van hard ingrijpen heeft de gemeente Heerlen op deze negatieve ontwikkelingen gereageerd door 'niets te doen', zo vertelt Hans Scheijen van de gemeente Heerlen tijdens een van de bijeenkomsten over de Cultuurimpuls ISV.

Patronaat, Heerlen

Om het zelforganiserend vermogen weer een impuls te geven, worden initiatieven bewust overgelaten aan bewoners en gebruikers, ondersteund door een gemeentelijk projectteam. Het projectteam stimuleert de bewoners, geeft subsidies en neemt, samen met bewoners en belanghebbenden, deel in een sociale ontwikkelingsmaatschappij (Forum) en een economische ontwikkelingsmaatschappij. Het Forum beschikt

over een eigen buurtbudget dat, mits voldaan wordt aan enkele gemeentelijke randvoorwaarden, vrij te besteden is. De maatschappijen zijn opgericht door de gemeente, de woningbouwcorporatie, de buurtvereniging en een stichting van ondernemers en heeft al meerdere concrete resultaten opgeleverd. De sociale ontwikkelingsmaatschappij stelde bijvoorbeeld een verkeerscirculatieplan en een wijkontwikkelingsplan op. De economische ontwikkelingsmaatschappij heeft panden aangekocht en onder voorwaarden verhuurd aan ondernemers die het goed voor hebben met GSM.

De aanpak vergt een actieve communicatie en snelle besluitvorming op vragen vanuit de buurt. Ook wanneer iets niet mogelijk is, moet dit snel duidelijk worden gecommuniceerd. Om snelle slagen te kunnen maken, werkt het projectteam direct onder de projectdirecteur en wethouder. Het projectteam bereidt besluiten niet voor via de besluitvormingshiërarchie, maar legt deze alleen voor aan het college van B&W en licht de gemeenteraad in met een kwartaalrapportage.

In de Willemstraat, waar al enkele lokale culturele ondernemers gevestigd waren, heeft de economische ontwikkelingsmaatschappij panden aangekocht om deze vervolgens, onder voorwaarden, goedkoop te verhuren aan culturele instellingen en kunstenaars. Diverse

ateliers en kunstenaars hebben zich er gevestigd, evenals een atelier in combinatie met een winkel en een kunstencentrum, waardoor een cultuurcorridor ontstaat vanuit het centrum naar de wijk GSM. Eigenaren van beeldbepalende panden aan de Willemstraat komen in aanmerking voor subsidie voor gevelrenovatie.

De kop van de cultuurcorridor wordt gevormd door het Patronaat. Het monumentale pand, dat van oorsprong trouwens ook al een ontmoetingsfunctie had, is getransformeerd tot broedplaats voor culturele activiteiten en cultuureducatie, economische motor voor de wijk en sociale ontmoetingsplaats. De sociale betekenis van het pand komt tot uitdrukking door het laagdrempelige karakter, de ontmoetingsfunctie, het feit dat hier wijkverenigingen hun thuisbasis hebben en de activiteiten die duidelijk zijn afgestemd op de behoeften uit de wijk. Tevens worden hier amateur-, semi-professionele en professionele theaterproducties georganiseerd.

4.4.2 OptrekTransvaal Den Haag

Het onafhankelijk kunstenaarscollectief Optrek Transvaal, opgericht in 2002, stelt de de herstructurering van de wijk Transvaal ter discussie en tracht deze voor bewoners en professionals zichtbaar en begrijpelijk te maken. Het kantoor van OptrekTransvaal, momenteel gehuisvest in een oud slooppand, verhuist mee met het herstructureringsproces en verplaatst zich hiermee ook door de wijk. De panden waar OptrekTransvaal kantoor houdt worden met materiaal uit de buurt omgebouwd tot podium en maken zo zichtbaar welke mogelijkheden de oude slooppanden te bieden hebben. Zo heeft het huidige kantoor van Optrek Transvaal een groot kantelraam, waar kunstenaars maandelijks voorstellingen geven voor publiek. Middels debatten worden bewoners van de wijk, maar zeker ook belangstellenden van elders uitgenodigd om op een andere manier naar Transvaal te kijken. Samen met de vele andere bijzondere projecten wordt daarmee geprobeerd om Transvaal op een positieve manier te profileren. En met succes, zo blijkt uit de grote aandacht vanuit de media.

Stichting OptrekTransvaal bestaat uit 3 bestuursleden en twee projectleiders. Kunstenaars uit binnen- en buitenland worden door hen uitgenodigd om, in direct contact met de

Hotel Transvaal, OptrekTransvaal Den Haag

buurt, hun ideeën te ontwikkelen en uit te voeren. Financiering voor de projecten komt uit fondsen en subsidies van onder andere woningbouwcorporaties, de Mondriaanstichting, het Stimuleringsfonds voor Architectuur, de gemeente Den Haag (ISV en Cultuurimpuls ISV) en, afhankelijk van het project, andere organisaties.

Stichting OptrekTransvaal is, zo vertellen Lindemann en Meier tijdens een van de bijeenkomsten over de Cultuurimpuls ISV, autonoom begonnen en heeft inmiddels een sterke positie gekregen in de samenleving. In de eerste jaren is veel energie gestoken in het opbouwen van contacten met bewoners. Bewoners in herstructureringswijken verhuizen echter veelal naar een andere wijk, waardoor veel energie verloren gaat. De laatste tijd wordt daarom tevens ingezet op het leggen en onderhouden van contacten met organisaties in de wijk. Daarnaast wordt de wijk benut als broedplaats en laboratorium waar concepten worden ontwikkeld voor tijdelijk en flexibel gebruik van lege ruimtes in transformatiegebieden. Meermalen per jaar nodigt OptrekTransvaal ontwerpers uit die zich bezighouden met tijdelijk gebruik van stedelijke tussenruimtes om presentaties te geven en workshops bij te wonen. Gezamenlijk wordt gezocht naar methodes die inspelen op de bijzondere dynamiek in wijk- en gebiedsontwikkeling.

Hoewel OptrekTransvaal veel tijdelijke projecten entameert, is het accent de laatste tijd meer verschoven naar langdurige projecten. Voorbeeld hiervan is Hotel Transvaal, dat na een geslaagd proefweekend in 2006, definitief geopend is in juni 2007 en pas sluit aan het einde van het herstructureringsproces in 2015.

Hotel Transvaal is een hotel zo groot als de wijk. De zes kamers (ingericht door de buurt en kunstenaars) bevinden zich in oude sloopwoningen en onverkochte nieuwbouwwoningen. Gangen zijn straten en de bestaande voorzieningen in de wijk zijn tevens die van het hotel. De kapper, de markt en de islamitische slager, het hoort er allemaal bij.

4.4.3 Pius X kerk Den Haag

De gemeente Den Haag benut de Cultuurimpuls ISV om het culturele erfgoed (archeologie, monumenten en stedenbouwkundige structuren) in stedelijke vernieuwingsgebieden te integreren met culturele voorzieningen als broedplaatsen en podia. Een goed voorbeeld hiervan is de Pius X kerk.

Toen Den Haag Zuidwest door Dudok werd ontworpen was Nederland nog volop verzuild. Kerkgebouwen maakten een integraal deel uit van de bouwopgave en hadden in de eerste periode een belangrijke functie als centra van sociaal leven in de wijk. Zo ook de Pius X-kerk, een ontwerp van de Rotterdamse

Pius X kerk, Den Haag

architecten Thomas Nix en Theo Taen in Den Haag Zuidwest, dat opvalt door zijn combinatie van stijkenmerken van het Nieuwe Bouwen en klassieke principes uit de Renaissance.

De kerk ligt precies op het scharnierpunt van twee lanen, goed zichtbaar en heel centraal in Bouwlust/Den Haag Zuidwest. Vanaf de jaren negentig werd de kerk echter steeds minder bezocht en is, na verkoop aan woningcorporatie Vestia, gezocht naar een nieuwe functie. In navolging van goede ervaringen in de Schilderswijk is gekozen voor een combinatie van gezondheidszorg (met een omvangrijke huisartsenpraktijk) en verschillende maatschappelijke voorzieningen.

Hiervoor is de kerk zowel in- als extern aanzienlijk verbouwd. De beslotenheid van de kerk heeft plaats gemaakt voor een oriëntatie op de omgeving, dankzij een nieuwe ontsluiting en het aanbrengen van ramen. Op zo'n wijze dat deze veranderingen passen in het idioom van de oorspronkelijke architectuur.

4.4.4 Poptahof Delft

De Poptahof is een naoorlogse wijk in Delft, waar ruim dertig nationaliteiten wonen. De komende jaren zullen zowel in de bebouwing als de openbare ruimte grootschalige veranderingen plaatsvinden. De grote hoeveelheid openbare ruimte welke onderdeel vormde van het concept van de modernisten, wordt ingezet als bindend element bij de nieuwe ontwikkelingen.

Poptahof, Delft

In de werkgroep Parkgebied Poptahof werken bewoners, geïnteresseerden en professionals samen aan de inrichtingsplannen en activiteiten in de openbare ruimte. De bestaande dynamiek en kernwaarden worden zo ingezet om vanuit culturele planologie de creativiteit van bewoners te betrek-

ken en samen de wijk op te bouwen, als een soort community art. Tegelijkertijd levert deze culturele aanpak een belangrijke impuls voor de sociale cohesie in de buurt.

Meteen vanaf de eerste ontwikkelingen is gestart met de inrichting en activiteiten in de openbare ruimte. Het idee hierachter is tweeledig, zo geeft projectleider Rob van Gameren aan: de toekomst begint vandaag en dat willen we graag uitdragen. Daarnaast hebben bewoners en gebruikers hierdoor meteen vanaf het begin al profijt van de ontwikkelingen en ontstaat geen negatieve invloed op de leefbaarheid tijdens het proces.

Colofon

Uitgave	Ministerie van OCW en Projectbureau Belvedere
Redactie	DE LIJN, Amsterdam
Vormgeving	Claessens Erdmann, Amsterdam

Informatie Voor meer informatie over de Cultuurimpuls ISV kunt u contact opnemen met Gerard van Drunen, directie cultureel erfgoed van het ministerie van OCW

Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij bijdragen van de gemeenten Apeldoorn, Breda, Gouda, Heerlen, Maastricht, Venlo en Zaanstad en OptrekTransvaal tijdens de Cultuurimpulsbijeenkomsten van 10 en 24 mei 2007